

*ЧЕРКАВСЬКА Т. М., кандидат економічних наук, доцент
ГЕРАЩЕНКО С. О., кандидат економічних наук, доцент
ДВНЗ «Національний гірничий університет»
Україна, м. Дніпропетровськ*

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Тіньова економіка є однією зі сфер економічного процесу, що знаходиться у взаємодії з інститутами держави, а тому багато в чому визначає його параметри. В умовах глобалізації, розвитку наднаціональних центрів сили, а також центрів прийняття рішень на основі розширення сфери дії міжнародного права, відбувається виникнення феномену тіньової економіки у світовому господарстві. Країни з високим рівнем тіньової економіки програють в економічному змаганні країнам з низьким рівнем тіньової економіки. Якість державного управління, низький рівень якого є основною причиною високої тіньової складової економічного життя країни, багато в чому залежить від ефективного фінансування громадського сектора. У сучасному світі основний механізм такого фінансування – податкова система, і саме недосконалість податкової системи стає серйозним чинником, що гальмує економічний розвиток.

Основним способом інституціоналізації тіньової економіки (що розуміється як її легалізація) є утвердження соціальної ролі економічних суб'єктів як платників податків і контролерів державних структур.

Тіньова економіка – складне і багатовимірне явище, яке являє собою економічну діяльність особливого роду. Основною ознакою її є вихід суб'єктів ділових відносин, тобто відносин з приводу отримання доходу, за межі чинного законодавства.

Учасники економічних відносин прагнуть до збільшення власної вигоди, тобто для них природним є бажання збільшити дохід шляхом відмови від передачі його частини представникам влади.

Дж. Стігліц у своїй статті, присвяченій теорії ухилення від оподаткування, висловлює думку, що основною причиною законотривності платників податків є неповна інформованість про реальну (низьку) ймовірність бути покараним і (великі) економічні можливості, які обіцяє ухилення від сплати податків.

Якщо слідувати логіці Стігліца, то раціональний вибір індивіда – це ухилення від оподаткування. А держава, в свою чергу,

повинна прагнути вилучати якомога більшу частку доходу індивідумів для виконання своїх функцій. Очевидно, що для того, щоб виправити ситуацію і знизити рівень ухилення від оподаткування, необхідно впливати на фактори, які раніше розглядалися як неекономічні. З іншого боку, економічний раціоналізм є необхідною передумовою для планування заходів коригувального впливу, і без інтердисциплінарного підходу неможливо розробити дієві заходи в цій області. Податки здавна розглядалися як основний засіб підтримання існуючої суспільно-політичної системи.

В умовах сучасних демократичних політичних систем, в основі яких лежить постулат про рівність всіх перед законом і про державу як виразника інтересів кожного, податкова система продовжує грати ту ж системоутворюючу роль, вона є інструментом участі індивіда у підтриманні існуючих основ суспільного устрою, функціонуючого в його інтересах.

Основна особливість сучасних суспільно-політичних систем полягає у зростанні залежності стану держав від ставлення до інститутів влади широких верств населення.

Міжнародні конвенції і надання правам людини статусу основних цінностей цивілізації, обмежують застосування насильства державних інститутів влади стосовно економічних суб'єктів. У економічних суб'єктів з'явилася можливість безпосередньо впливати на стан процесів і системоутворюючих органів. Зміна засад суспільно-політичного устрою не завжди збігається з готовністю населення до прийняття нових орієнтирів поведінки та існування в рамках нової системи формальних цінностей. Традиції, що склалися в умовах, коли для держави вони не представляли великого значення або навіть придушувалися, починають проявляти себе у вигляді неформальних економічних відносин, утворюючи якийсь гібрид традицій і загальноприйнятих міжнародних стандартів. Сучасна система світоустрою: світова економіка, міжнародне право та інші інститути, що поширюються завдяки глобалізації і безпосередньо впливають на національні економіки, створені відповідно до стандартів західноєвропейських демократій, формування яких зумовлено певними історичними факторами розвитку. Історичні відмінності роблять неефективним введення податкової системи за аналогією з податковими системами розвинених держав у країнах з перехідною економікою. Дослідження показали, що, чим більше розвинені інститути прямої демократії (порівняно з інститутами представницької демократії), тим кращі взаємини між

представниками податкової служби і населенням, відповідно вища податкова культура (прикладом може бути Швеція).

Науковці вважають, що 25 % вилучень є максимальним психологічним кордоном, до досягнення якої населення не буде проявляти активного інтересу до порядку витрачання цих коштів, за умови забезпечення достатнього рівня стабільності та правопорядку. Повинен існувати зв'язок між величиною такого психологічного кордону і існуючим рівнем підтримки суспільних послуг. Чим якісніші суспільні послуги, тим більше розуміння необхідності платити за них.

Багато з країн, де тіньова економіка охоплює мало не переважну частину всієї економічної діяльності людини, проходять процеси, аналогічні тим, що відбувалися в Європі 100-200 років тому. Але, на відміну від Європи тих днів, у них немає часу на такий довгий історичний шлях для прийняття населенням їх податкової системи. Міжнародна конкуренція, глобалізація ставлять розвиток країни в пряму залежність від ефективності функціонування держави, тому, прагнучи якимось чином підтримати паритет з елітами розвинених країн, еліти країн вдаються до насильства (політичних переворотам) і тіньовим відносинам.

Еліти й олігархи, які досягли процвітання завдяки функціонуванню великого підприємницького сектора тіньової економіки, уособлюють державу і є виразником її інтересів, як перед громадянами своєї країни, так і перед міжнародним співтовариством. Такий стан обумовлює, з одного боку, їх терпимість до тіньової економіки, як до механізму, що забезпечує підтримання ринкових відносин, та схильність до порушення демократичних процедур влади для отримання контролю над експортними сировинними ресурсами – з іншого. Дохід від експорту сировини в країнах, де він є основним джерелом доходу, здебільшого потрапляє в розпорядження еліти, яка постійно відчуває тиск з боку сил, що не беруть участі в розподілі. Для того ж, щоб подолати сировинну спрямованість експорту, необхідні інвестиції, які може зробити лише великий капітал, який, у свою чергу, дуже чутливий до нестабільності і волюнтаризму контролюючих еліт.

Нестабільність, зважаючи на постійну загрозу перерозподілу влади і власності через нелегітимність влади, є невід'ємною властивістю такої економічної системи. Вихід з порочного кола полягає в легалізації малого сектора тіньової економіки шляхом встановлення податкової системи, легітимної в очах широких мас населення. За рахунок розвитку малого бізнесу можна досягти більш

рівномірного розподілу національного багатства, за яким послідує наповнення змістом проголошених демократичних прав і свобод.

Спроби посилити контроль за сплатою податків без створення прийнятної податкової системи тільки погіршить становище зі збиранням податків. Посилення переслідування за податкові злочини в умовах відсутності тоталітарного контролю над особистістю і легітимною податковою системою призведе до перерозподілу доходів на користь корупційного сектора тіньової економіки, що може однозначно трактуватися як погіршення економічної кон'юнктури.

Таким чином, основний механізм взаємодії тіньової економіки і держави полягає у відносинах з приводу фінансування суспільного сектора, що в сучасному світі здійснюється за рахунок податкової системи. Головною якістю податкової стосовно до тіньової економіки є ефективність податкової системи як такої, тобто здатність досягати поставленої перед нею мети. А мета може бути досягнута лише у разі прийняття платниками податків податкової системи: чим більше це прийняття, тим менший рівень тіньової економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Feld L. P. and Frey B. S. Trust Breeds Trust: How Tax payers are Treated. CESinfo Working Paper 322, Munich, Germany 2000.
2. Бендерський Ю. Реалії світогосподарських процесів і місце в них України / Ю. Бендерський // Економіка України. – 2000. – № 1.
3. Філіпенко А. Глобалізація економічного розвитку [Електронний ресурс] / А. Філіпенко. – Режим доступу: <http://www/hiid/economi/org.ua/ist/journal/199/fillip.html>. 14.07.00.
4. Burakovsky Igor. «The Unofficial Economy in Post-Communist Countries: An Attempt at a Theoretical Formulation» unpublished paper prepared for RAND, June 1997.
5. Архипов А. Ю. Институционализация теневой экономики в условиях глобализации / А. Ю. Архипов., В. Н. Богуславский. – Ростов Н/Д: Изд-во ЮФУ, 2007. – 240 с.
6. Барсукова С. Ю. Методы исследований и оценки теневой экономики / С. Ю. Барсукова // Вопросы статистики. – 2003. – № 5.